Хакас чирі

1927 чылдағы ынаң сығарылча ХАКАС РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХАЛЫХ ЧОН ГАЗЕТАЗЫ

№ 173 (18190) ● Пятница, кічіг хырлас айының 19 күні – 19 ноябрь 1999 чыл ● Садылчатхан паазы пос.

АХ ЧАРЫХТА АДЫ САБЛЫҒ СИНІ ЧОХ СИБЕР КӦГЧІ

Пӱӱн хайчы, поэт, драматург М.Е.Кильчичаковха 80 час толарчых

ОЛ – ЧОН ПОЭДІ

Михаил Еремеевмч Кильчичаков он *зыра* ***книга чарыхха сығар салған. «Тірілген тастар» чыындызы орыс тілінең сыхнох. Ол книганы РСФСР-ның Писательлер пірігізінің чыылиинда ӱзӱргеннер. Ол ӱрігде саблығ орыс писательлер араласнар. Хай-пірсінің чоохтарын хысхаҷахти*** *ирчебіс.*

С.Михалков: – Пістің пірее книгалар, наа ла іп, иргілен парчалар. М.Е.Кильчичаковтың игазы узах чоллығ, кибелістері хоостыра інчезің, ол – Чон поэді.

Тӱгенҷізінде мин М.Е.Кильчичаковтың ірілген тастар» книгазы РСФСР-ның Писательлер пірігізінің сыйиинаң таныхталчатханаңар өріністең искірчем.

В.Дементьев: – Пу книга көп нациялыг зияның паза пір ӧтіг страницазының пірсі.

В.Солоухин: – Мин Хакасияда полғам. да уғаа хайхастыг обаалыг кӱргеннер. наңар поэт, тархынға, литератураа тееліп, охты позының чонының адынаң апарча ге чарир. Россияда андаг национальнай оттер асхынах.

В.Чукреев: – Михаил Еремеевич, чонның та пӱткен творчествозын ӧтіре піліп, аны чатхан омаларында чарых көзітче.

Н. Доризо: – Көп нациялыг поэттер аразынМихаил Кильчичаковтың саблыг пір кіримнеоп ниместер. Андаг – Расул Гамзатов Дагесынаң. Ізенчем, пістің национальнай поэзияда хаил Кильчичаков улам пӧзік чидіглерге чи-

«АХ ТАСХЫЛ» альманахтаң алылған.

МИХАИЛ ЕРЕМЕЕВИЧ Кильчичаковты пістің чон драматург, поэт, писатель тіп пілче. Аның тӧреен-ӧскен чирі – Асхыс аймағындағы Тӧӧ чоғархы Маңнығастар аалы.

Пастағлыг школаны Тӧӧ чоғархы аалда тоозып, соонаң ШКМ-да ӱгренген. 1936 чылда ол областьтағы национальнай театрға кірген. 1939 чылда Михаил Еремеевич Кильчичаков, армияа парып, финнердең тоғыр чаада араласхан, анаң – Илбек Ада чаа. 1946 чылда Ағбандағы ӱгретчілер тимнепчеткен институтсар кірген. Аны тоозып, Москвадағы Литературнай институтсар ӱгренерге парған. Ол институтты тоосхан соонда, илееде чыл М.Кильчичаков писательнерніҥ Хакасиядағы пӧлиинің нандырыглыг хачызы полған.

М.Е.Кильчичаков хара кічігдең сығара хайҷыларның алыптыг нымахтар ысчатханына, чонның иптіг хормачы тіліне, көглеріне тың хынҷаң паза позы чатхан хағарға, хайлирға ӱгреніп алған. Литература произведениелері аның хырых чыллар соонаң сыгып пастаан. 1947 чылда пір пӧліктіг «Чіг сағыс» ойын сыххан. Аның соонаң чарых көргеннер: «Хулғалар», драма (1952 ч.) «Абалыг хол», комедия (1955 ч.), «Тайғада», кибелістер (1956 ч.), «Кӧйтік тӱлгӱдеңер нымах» (1958 ч.) «Чӱзе наңмыр», кибелістер (1960 ч.), «Тіріг хан», кибелістер, рубаилер (1962 ч.), «Чӱректе халған істер» кибелістер, хысхаҷах чоохтар (1964 ч.), «Чил айы», кибелістер (1978 ч.), «Иргі тыт», кибелістер, нымахтар, поэмалар (орыс тілінең), «Сағызым синде ле», поэма (1983 ч.), «Тірілген тастар».

Михаил Еремеевич Кильчичаков Москвада сыххан «Тірілген тастар» книгазы ӱчӱн Россия Федерациязындағы Писательлер пірігізінің сыйиин алған паза, общественнай чуртаста ӧткін аралазып, «РСФСР-ның искусствоҷа саблыг тоғынҷызы» тіп аарластыг атха турысхан.

(М.Е.Кильчичаковтың 80 чазына чарыдылған хабарларның узарааны 7-ҷі стр.)

ТӦРЕЕН ЧИРІБІС – ХАКАСИЯБЫС

Іҷем абытхан нымзах пизіксің,
Хараа-кӱнӧрте сағыстаң сыхпас.
Алтыннаң аарлыг сіліг чиидімзің,
Ах хыр пасханҷа чир ундудылбас.
Муғуй тасхыллар тайан салған,
Кибіс чазыларны чайа тӧзенген,
Кӧгілбей Кимні сари хурчанған
Тӧреен чирібіс – Хакасиябыс.

Тиңіс талайны хастада чӧрзем,
Хазыр суғларың тадии тадыпча.
Хумныг чазыда учух парчатсам,
Кӧк тайғаларың хараамда турча.
Хаспа чиллерге чара толғатхан,
Кӧп туйғахтарға хази пастырған,
Хыр обааларнаң намачылатхан
Тӧреен чирібіс – Хакасиябыс.

Тамҷыхтаң тӧреен синің суғларың
Тамырларымҷа чӱрексер ахча,
Нинҷе ле пар аймах ис-пайың
Ада чир-суума илбек кӱс хосча.
Аймах чолларға хоости сығлатхан
Ынархас, Ленин орденнігзің,
Хырых аймахти тілнең чоохтанған
Тӧреен чирібіс – Хакасиябыс.

М.Е.КИЛЬЧИЧАКОВ.

ОССИЯДАҒЫ ГАЗЕТАЛАР ПАСЧАЛАР

«АЛТЫН ВАГОННАР» ХАЙДАР КІРГЕН?

Российская газета», 13 ноябрь, 225 №

945 чылда Будапешттең Германиязар парчатхан поезд чіт парған. Ол пістің вагоннары нацисттернең оғырлалуғаа аарлыг ниме-нооларнаң тыхталполған.

Нааның халғанҷы айларында, чаада саларын піліп, Венгрияда оғырлас киӧткін парған. Оғырлаҷаңнар прайзы прай нимені. Ол нимелер, вагоннарға алып, Германиязар ызылҷаңнар. Че полтыр паза пір поезд, хайзынаңар анҷы тусха теере уғаа асхынах ниме істіг полған. Ол поезд Будапешттің йлерінің пайларынаң таарлалған пол-

Поездке тыхталтыр: полғаны ла 45– алтынныг 10 харчах, алтын ахчалыг 00 кг пасчатхан харчах, алтын чазантыг 18 харчах, кӱмӱстіг – 1560 харчах ! у даа прай нимес: 1180 картина, 5000 а пос холынаң тігілген ковер...

Пу поездті американецтер тонаптыр-Олар ағаа Тауэрн тіп тоннельде, ары даа сизінмин, урун партырлар. Ікі поезд Будапешттең 160 километрге ортах парыбыстыр. Че америкаерніңӧк алнында поездтің ікі вагонынранцузтар хайынарға маннантырлар, риканецтерге, тізең, 24 кізі теңмеен н килістір. Ол вагоннарның пайы амғы рдаң 2 миллиард долларға паалалиңнестіріге – Венгрияның амғы валюныындызы 8 миллиардха тиңнелче, сияның – 11-12 миллиардха.

Пу поездтің пайы хайдар кірген тіп істепарчатханнарында, паза пір таңнастылаас сых килген. 1945 чылда майда нцузтар паза пір Венгриядаң сыххан алтынныг, бриллианттыг паза жемчугтыг поездті холға киріп алтырлар. Анзы хайдағ поезд полҷаң, наа істезіг иртірерге кирек...

ЧИНГИСХАН ХАЙДА ТӦРЕЕН?

«Труд», 12 ноябрь, 213 №

СИПС чӱс чыл мының алнында Байкал озариндағы чирлер заповеднай орын тіп чарлалтыр. Чарлалтыр Чингисханның чахии хоостыра. Анзынаңар «Трудта» чоохтапча Чингис-ахай Гомбоин – Чингисханның, мооллрның чуртазын ӱгренчеткен кізі.

– Чингисхан, улуғ кізі, чаачы полған. ЮНЕСКО-ның көрізі хоостыра, ол ідӧк иртчеткен муң чылның Кізізіне турысча. Пӧзік паалағ алғаннар аның законнар чыындызы – Ясу. Оларны толдырза, чуртас пик полҷаң. Чингисхан пасха-пасха киртіністернің ӧңненізіне полысчаң.

Мин киртінчем: Чингисхан Байкал озаринда тӧреен, мындох аны чығаннар. Пір апсах чоохтаан полған, Чингисханның сӧӧгін Онон суғның хазына ағылғаннар. Анаң ол суғны, чир хазып, пасха чирҷе ахтырыбысханнар. Суғ аххан орында тағ хрустальынаң саркофаг (хомды) турғызылтыр, аның соонаң суғ хатап позының орнынҷа ахтырылтыр.

Пір пічікте чоохталча: Чингисхан позының чуртазының 66-чы чазында ӱреен, 1227 чылда. Андох пазыл партыр: чыған орны 800 чыл пазынаң табылар, анзы 2027 чылда полар.

Мағаа удаа чоохтаҷаңнар, ирт парған нимені кӧдірбе, «ээлерібіс» хынмас. Че мин сағынчам, арығ сағыснаң итчетсе, кибірлерні улуғлапчатса, чарир.Чингисханның чоогы пар нооза: «Хорыхчатсаң – итпе, итчетсең – хорыхпа».

ХАБАРЛАР

ІҶЕ СҮДІ ЧИДІСПИНЧЕ

Республиканың СЭС кіні пу кӱннерде Хакас Республиканың правительство синінде иртер алғым чыылыға тимнен парча.

Андағ чыылығны пазағы неделяда иртірері көрілче. Ікі ӧӧн, хуҷахтағы палаларның чиис киреенҷе паза зооантропознай чуғынҷах ағырығларның суриинҷа чоох парар. Пӱӱнгі кӱнде республикада пір часха читкелек 40 процент ле пала іҷезінің сӱдінең азыранча. Пасхазы, тізең, «искусственниктер». Паланың хазии ӧӧнінде пір часха читіре хайди азыранғанынаң палғалыстыг. Анзын прайзы даа пілче. Хакасияда ідӧк кізее, малға хорғыстыг бруцеллез, сибирскай язва ағырығларның саны ӧсче. Аннаңар чыылыға ит-сӱт тамахтарын сығарчатхан аал хонии устағчылары, экология сарин алза, промышленность предприятие устағчылары ідӧк хығыртылар.

ПІР ДЕЕ ХЫНМИНЧА... ГАРАЖХА

Асхыс районындағы Ис чоғархы чуртағчылар орындағы муниципальнай пӱдістің пазы Н.В.Сагалаковтың пазын саңай ағыртыпчалар... Прай сылтаг Ағбан – Палғаннар – Кызлас – Хойза – Тӧрт тас автобус маршруды октябрь айдаң сығара тохтадыл парғанында.

Автобус чӧрерҷік, сынап Тӧрт тас аалдағы гаражты чылығлап, тыхтап салза... «Тасхыл» АО-ның директоры Е.Н.Кызласов гаражты иптебізер оңдай пар тіпче. Чуртағчылар пу сурығча хайдар ла айланмааннар... Район Чӧбінің депутады А.К.Сапронова Сагалаковты гаражты идерге ынабинча тіп нандырча. Школадағы котельнайны идеріне сылтанча одыр. Итсе, пу орында ла пӧгібісчең сурығ. Сынап устағчы кізі пу киректе хайыг салбаза, Палған аалдағылар автобусча орын таап пирерлер... Андада... Ис чоғархы чуртағчыларға хомзыныс хозыл парар. Аал депутаттарын даа чыып, пӧгер сурығ нооза. Чыылығларны мында Н.В.Сагалаков иртірбинчеттір. Радио даа испинчебіс, Ағбанның даа программазын көрбинчебіс, газетаны даа неделяда пір ле хати алчабыс тіп хомзынчалар аал чуртағчылары.

«САҒЫССЫРАС» — ІКІНҶІ ХААЛАҒ

Боград районында «Сағыссырас» тіп чӧрімнің пастағы хаалазында 180 палаа школаа чӧрер кип-азах паза даа пасха кирек нимелернең полызыг иділген.

Хысхы тус чағдапча, көбізінің соохта кисчең кип-азағы чоғыл. Боград районындағы «Сағыссырас» чӧрімнің араласчылары республиканың ипчілер пірігізінзер, Л.Безлепкиназар айланарға сағынчалар. Городтағы ипчілер пірігізі полыс пиреріне ізеніс парох.

ОТ ЧОХ ХАЛДЫЛАР

17 ноябрьдаң 18 ноябрьға республиканың ӧрт ӱзірҷеңнері 7 хати чорых сыхханнар. Ӱс улуғ ӧрт сыххан.

Іди Шира районында Тупик аалдағы Зеленое улицадағы турада 9 тонна от көй парған. Боград районында Улуғ Чорба аалда чурт ээзі 10 тонна от чох халған. Пу киректерҷе істезіг парча. Нымырттығда ибіркізін арығлапчатхан сооружениелер хырында, гаражтар аразында, «ВАЗ-2109» автомашина (хазна № Р-265 – ВС) пӱкӱлее көй парғаны табылған. Азынада искірзе, анда табылған ӧліг кізінің ады Сергей Николаевич Васильев, тӧреен чылы 1956.

Елена МАМЫШЕВА.

АХ ЧАРЫХТА АДЫ САБЛЫҒ СИНІ ЧОХ СИБЕР КӦГҶІ

Пӱӱн хайҷы, поэт, драматург М.Е.Кильчичаковха 80 час толарҷых

М.КИЛЬЧИЧАКОВ

ТӦРЕЕН ТІЛІМ

Хай піреелері хоптанчалар:
Хайдағ тың уйан, чох тіл пістің.
Кынған даа хысты сӧлеп алар
Сӧстер таап полбин илепчезің".

Ол аринҷа тайма сағыстар,
Чоохтанарға даа азаныстың:
Иттіг сырайны ардатчатхан,
Ағырыға тӧӧй, кирек чохтар.

Той палғастың, кірліг оймахтар
Ырығ суғларны кірлетчеткен,
Ол – оймах-соңныг, тастыг чоллар
Чорыхчыл атты сӱрнӱктірген.

Пасха даа нимее тиңнестірер
Чоогым сағысха чир кірбинче.
Саңай даа мині салчых тізіннер,
Че обал, пір дее чӱреем чатпинча.

Минің сағызымда, тӧреен тіл –
Галайзар аххан чап-чарых суғ.
Син аны хаҷан даа чахсы піл,
Салғағын тыңнап, халбин хоғ.

Канча ла пар аймах ағастар
Тӧреен тілде прай адалчалар.
Иинче ле пар аңнар, хустар
Ідӧк тооза солалатчалар.

Не сӱді сорбаан палалар,
Ӧкіс пас парып, кӱр ӧс полбас.
Постың тілін пілбеен улустар
Чон кибірін чир дее піл полбас.

Кырых чазымны алти пазып,
Тӧреен тіліме хомзынмадым.
Тӧреен тіліме кӧп тайанып,
Пасха тіллернең мин таныстым.

Кізіден полар, аң-хустар даа,
Ӱннер алызып, танысчалар.
Иннаңар хас-хаҷанға даа
Пос тілінең чир уйатпаңар.

Ікі хулахнаң тыңнааны
Саарсых хулахтаң артых полар.
Ікі аймах тілні пілгені
Чуртас пілерге оой полар.

ІҶЕМ

Ирке іҷемнің ізіг холлары
Ам даа пілдірче минің ідімде.
Сибер, чылыг хол салаалары
Ам даа сыйбапча хара сазымны.
Кӱн чылии осхас, нымзах сӧстері
Ам даа истілче ікі хулахта.
Чахайах осхас сілг хоостары
Ам даа кӧрінче ала харахта.
Іҷе сӱді осхас ас-тамахтары
Ам даа тадыпча хатыг наағымда.
Хысхы соохтарда тітірес чӧрзем,
Ам даа чылытча іҷе хуҷағы.
Тар сағыныл, хомзынып чӧрзем,
Ам даа часхарча хыйға сӧстері.
Хара пазым хыйын тӱспеенде,
Хайран іҷемні ӱндуп полбаспын.
Нымырт харағым чабыл парбаанда,
Чалғыс іҷемні сағын турарбын.
Кӧп аймах чонның аразында
Синнең дее артых арғыс таппадым.
Кӧмес тее полза, арғыстарымнаң
Кӧні сӧзіңні тың кӧп испедім.

Пӱӱн синің 80 чазың таныхталча, аарлыг Михаил Еремеевич. Иртіре улуг час па ол алай асхынах па – Ӧӧркі чайаан на пілгей. Піс чуртастаҷар матап чоохтасчаң полғабыс нимес пе зе. Мин сал-чиит оол, син зе хатыг чааның хазыр чалыннарын ирт килген полғазың. Хайди чоохтас турҷаңмыс чуртастаҷар – хаҷан даа ол сілг, хаҷан даа хайрахан.

МИХАИЛ КИЛЬЧИЧАКОВХА!

Мин пӱӱн сині Сірер тіп адап полбинчам, Кӱні тағның хырында турып паза Гоби пустынязында хум тӧңнерҷе чӧріп, чуртастаңарох ла чоохтасчаңмыс. Сынап таа хайхастыг кізі полған поларзың, Михаил Еремеевич! Ам чоғылзың, ноо даа кізі ол илбек иркінінде тохтап парча. А син чуртапчазың чон сағызында прай көңніңнең, ачых-чарых хатхырызыңнаң, хормачы паза хыйға тіліңнең.

Чон-чахсым пыролабазын мині пӱӱн, анынаң хости одырчатхан чіли хабарлас парир тіп. Ағаа сигізон толча, мин зе читонны ла оохтап парчам. Піс пір тоғыста тоғынғабыс хаҷан-да, хада көбӧк чорыхтар чӧрген полбаспыс па. Че хай піреезі тиир, ынаг полҷаңзар ба ол чарых тустарда. Нимезін чазырар, хада тоғыстыг улусха хайди ла полза чуртирға килісче. Ырлаза даа тӱсчеңміс, неке. Че чуртас-имҷі прай нименің ап-арыг ла ӧзенін сағыста артысча. Пӱӱн сағынып одырчам Михаил Еремеевичтеңер – ниме ле сағысха кірбинче, че ӧӧнінде аның хайхастыг оңдайы, хылығы. Хайдағ даа улуг-кічіг аразында, тиң кізі пола тӱзіп, тудын пілчең ол. Че олох туста, чахсы сизінҷеңмін, китенҷік хылии сообин хайнаҷаң істінде.

АРСА, АННАҢАР ДАА тиирім килче пӱӱн, аарлыг нанҷым, хыйға Михаил Еремеевич Кильчичаков, чонның ады хаҷан даа пір кізіде ле пола чоғыл. Сын чи, хайдағ-да кізі чонының адын ил-тилге адат салча, нинҷе аймах ханнар чирлерінде чӧр халғазың, прай ол чирлерде «хакас писательы Кильчичаков» адың адал турҷаң. Че пір ле ниме, Михаил Еремеевич, пістің литературабыс синнең хада тоозыл парбааны сын. Пӱӱн парчан чон, сині улуғлап, сағыста хатабох хости одырчатхан чіли көрчеткенде, таныхтап одырҷам иткен тоғыстарыңны паза амғы кӱс алынып одырчатҳан литературабыстың наа хорбыҷахтарын. Чох, хаҷан даа тоозылбас чонның хыйғалары. Тӧріпчелер, ӧсчелер хыйғалар. Пір кізінең тохтабинчалар олар. Аарлап адапчам Син паалаға пӧзік алҷаң писательлерібісті Моисей Баиновты, Валентина Шулбаеваны паза даа пасхаларын. Амды чи хайдағ улуг ӧріністең адап көреркіпін Андрей Халларовтың, Илья Топоевтің, Геннадий Кичеевтің ӱннері тың чітіп париғанын. Ідӧк Анатолий Султреков, Олег Шулбаев, Федор Тохтобин паза Игнатий Миягашев чонға тың ізеністерін көзіт парчалар. Орта чоохтаҷаң полтырзың, көрерзің, Валентина Майногашева хара пас чоныбысты ырах адат салҷаң кізі тіп. Ол улуг тоғыстарын тооспин апарып одырча.

ПӰӱН ХАКАС ЛИТЕРАТУРАЗЫНЫҢ киндеде халған тӧстегҷілерінің аттары ундулбас аарласталар. Олох улуғласталар Синің «Абалыг хол» пьесаң паза көп чайап салған кибелістерің. Ана ноғадаңар, ачырғасха, позың удурлап полбин, көрбин иртірілчеткен 80 чазың пістің чӱреебісті піди хайылдырысха алча. Чоның аарлапча, тың улуғлапча адыңны, Михаил Еремеевич.

... Пірсінде алғым Ким суғның хазында, ағыр Ағбан пірігізі орнында най ла сіліг часхы кӱнде хада одырчатханыбыста, тібеезің ме зе: «О, Каркей, көрзең пу хайхастыг сілігні, хайран чирібіс хайди ӧңзіпче! Чир чир ле халар, хаҷан даа чайхалып ағар суғларыбыс. Хайран кізі, йа, хыйын на чадыбыс турадырı... піс тее хайдар парарбыс, йа».

Орта, пӱӱн сині сағынып одырчам. Чӱреемде пузуғыс паза кӧӧрес хада хайнапча. Сынап таа чон аарлазына толдыразынаң чайалған кізі полғазың чи. 80 чазың чӱреебісте, чыллар саны хозылып ла одырар. Оларнаң хада улуғластыг адың адалып ла одырзын, Михаил Еремеевич! Ах чарых алтында, арға чирібіс ӱстӱнде адалар ла, адалзын на ол!

Улуғлаан сағызымнаң
Каркей НЕРБЫШЕВ.

СОМДА Михаил Еремеевичтің ачых-чарых омазын көрчезер. Ол Писательлер пірігізінің наа членін алғыстапча.

Михаил Еремеевич КИЛЬЧИЧАКОВ олған тузында хайҷы поларға сағынған полтыр. Пірсінде чылыг чайғы хараада ол позының сағыстарын магаа чоохтаан.

АНДАДА МИХАИЛ ЕРЕМЕЕВИЧ Тӧӧ чоғархы аалларзар композитор кізіні паза аның полысчызын обкомның машиназынаң тарт килген. Композитор Эстониядаң алай Ленинградтаң полды ба.

Күнӧрте улуг аалҷыларны туған-чағыннар, аал-

ИСТІГ

хонҷыхтар, турадаҷ тураа хығыр чӧріп, сыйлааннар. Пастап Онакай, Нина Кичеевтер палых чиирге хығырғаннар. Анаҷ Самой улабам потхы-талғаннаҷ сыйлаан. Кірген не турада аалҷыларға улуг чірче араға читірчелер, аймах чиистің артығын салчалар. Композитор ӱр сыдаспаан, сурыбысхан:

– Михаил Еремеевич, піс прай тураа кірербіс пе? Хайдағ кізее паарсах чон, сӧс читпес алғыстырға. Мин сыдас полбаспын, хараазын тоғынарға кирек.

Михаил Еремеевич, кӱлімзіреп, нандырған:

– Прай чуртха кірбеспіс, чарым на аалға. Ойнапчам. Паза тураа кірбеске тіп мин сӱрынғам. Чидер, тынанарға кирек. Мин Сірерні пістің чонның хылиинаң, кибірінең таныстырғам. Чонның көңнін пілзе, чуртын көрзе, көглері сала пілдістіг полар тіп сағынчам.

Хараа. Улуг тураа толдыра тахпахчылар, хайҷылар, аал-хонҷыхтар, олғаннар чыылыс парған. Стол кистінде саблыг хайҷы Апанис Бурнаков одырча. Паза тахпахчылар Кладаң Побызакова, Ализа Бурнакова, Таисия Бурнакова, Идан Чугунекова, Овда Бурнакова полғаннар.

Михаил Еремеевич чыыл парған кізілерзер айланған:

– Пу саблыг композитор полысчызынаң хада пістің чонның көглерін пазып аларға килгеннер. Оларға кем сарнааны кирек полбас. Тахпахтың сӧстерін пілбезелер дее, пістің көглерні пасчатхан симфониязына кирер осхас. Пістің чонның көглері аймах-пасха чонға истілзе, чонда халза – ол улуг кирек полар.

ОЛ ХАРААДА хайдағ сіліг, хайдағ аймах тахпах-сарын полды! Тӧӧ чоғархы чонның көгліг хыри, ӧтіг ӱні, чалахай, иптіг хылии – прай чарыхха сыххан. Ол хараада Апанис позынаң позы асхан. Мин аның хайын көп искем, че іди хайлаанын паза истерге киліспеен. Михаил Еремеевич чатхан холға албаан. Ол ачых-чарых, хормачыланып ала, пірде пір тахпахчыны, аппарат хыринзар апарып, сарнаттырған. Пола-пола, прайзы даа, турып алып, чайхалызып ала, Тӧӧ көглерін сарнап сыхханнар. Композитор, сӧстерін пілбезе дее, көг хоостыра сарнирға хозылған.

Михаил Еремеевич мині хығыртыбысхан. «Тын хабынарға тӱрче пас пар килеең», – теен ол. Іди піс, тасхар сығып, хас пазынзар пастырғабыс. Анда Михаил Еремеевич, аар-пеер көріп, илееде сым турған. Анаҷ чоохтан сыххан:

ЧАЙҒЫ

–Андада, 1936 чылда, мыңдағох хараа полған. Мин Ағбанзар парарға, наа чуртас пастирға тимненчеткем. Анда мині пір дее кізі сағыбаан, сағыссырас улуғ. Іҷе-пабам ӱреп парғанда, піске пабамның кічіг харындазының, Максим ачамның (кізілер Чоон Максим тіҷеңнер), кӱзінең чуртирға киліскен. Пу чуртта, родтың улуг чуртында, аның позының палаларынаң хада ӧкіс халған Петра, Корнелей, мин, минің туңмам, пиҷем ӧскебіс. Максим ачам тоғыста ла полҷаң, тынанмаҷаң даа полар. Пісті ууҷам көрген. Ам сағынзам (сағыс сыбыра орай кірче), ол туста ууҷама най сидік полған полар. Ол нименің чахсызын көрбеен. Ӧскірген палалары (Максим, Петра, Корнелей) чаадаң айланмааннар. Хай-хай чирде сӧӧктері чат халған. Корнелей чалбах чарынныг, сарыг састыг, ачых-чарых, кӱлӱк кізі полған. Петра пӧзік сынныг, сілг оол полған, плесет хайхастыг салҷаң. Мин аннаң ӱгренгем, соонаң минің туңмаларым даа плесет сал сыхханнар. Мин тахпах-сарыннарнаң хада ӧскем. Кізілер чыылысхан чирде тахпахнаң алай мирген сӧснең оларны хатхыртарға сыданҷаңмын. Анзы минде көбізін іҷем хоостыра полған полар, неке. Іҷем, Боргояковтар хызы, көгліг оңдайлыг, сарынҷы кізі полған. Ағаа хоза мының алнында тахпахчылар, хайҷылар, хамнар улуг аарласта полғаннар. А піс, олғаннар, андабыс, хайда хам хамнапча, хайда хайҷы хайлапча. Че, той-пайлар полып, кӱлет полчатса, хараа тооза узубин алысчабыс.

МИН АҒБАНЗАР парарға тимненчеткенде, туған-чағыннарым чаратханнар. Ууҷам чоохтанған: «Мыкайла, илебесте, хайҷы поларға сағынчатсаң, а синде хай пары пілдірче, син чатхан, хомыс ээлерінең көглес көр». Іди, ууҷамнаң чӧптезіп алып, пӱӱнгі осхас хараада, чатхан холтыхтанып алып, көмес айран арағазын тудына, кізі хайынминчатхан Нымырттыг көснең Хараҷӧӧтсер парҷаң саарсых азах чолыҷахтар аразынзар пардым. Уғаа истіг, чылыг. Ибіре сыпсымзырых. Пірее-пірее таарт алай пӱдӱрчӱн табызы, пірееде адай ӱргені истілче. Мин, аар-пеер ілігілібізіп, ағырин-көӧлҷе чатхан ойнап сыххам. Ам пос алынҷа, арали хайлап, арали сарнап, чатхан хағып одырбын. Мин ундут таа салғам чатхан, хомыс ээлерінеңер. Иптеп ле көглер соонаң көглер сығарып одырбын. Ӱр бе, ас па полғанда, сизінзем, наа пасха көглер аралаза тӱскеннер. Аны истіп, мин күлӱк Сапиннің, хайҷы Сойан тайымның көглерін ойнадым. Анаң хаҷан даа испеен-пілбеен пасха-пасха көглер истіл сыхханнар. Мин, ол көг-

ХАРААДА...

лерні чатханда ӱннендірерге полып, хайди-піди ле нандырчам. Хара пасхаҷыл көглер. Пірееде ағастар, чайхалызып, суулаан чіли, пірееде хустар тапсасхан чіли, аразында хара суғ хорлап ахчатхан чіли истіл турлар. Паза ла сизінзем, көглер истілбинче. Мин ойынны тохтаттым. Ибіре сып-сымзырых, таң атып килтір. Аалда пірее-пірее иблердең ыс сыхча.

КӦКСІМЕ НАА КӦГЛЕР толдырып алып, чатханымны холтыхтана, айран арағазын тудына, чиде тӱстім. Ууҷам інектер саарға көнектер чууп парча. Минзер айланча:

– Палам, хайди иртті пу хараа?

– Ууҷам, хара пасхаҷыл көглер хараа тооза истілді, – нандырчам мин.

– Че, палам, син хайҷы поларзың. Пу ээлер хайҷы полар кізее көг пирчелер. Хайҷы поларға сидік. Ол аар чӱк, чонның алны-соон аларға кирек. Ол чонның ӧрінізін, чобаан позының чӱреенче иртірче. Хайҷы поларға сағынчатсаң, ойынны тастирға кирек, чатханны холдаң позытпа. Че чолың синің азых, прай ниме позыңнаң полар.

Михаил Еремеевич, сағысха тӱзіп, сым турған. Анаң чоохтанған:

– Минің чуртазым пасха чолҷа парыбысхан. Хайҷы поларға киліспеен. Ам, чӱреем хайнап килзе алай көңнім тӱс парза, чатхан хағып, позым позыма хайлап сыхчам.

Мин, аның чоогына хахап парып, сым на турғам.

– Че, параан, аалҷылар пісті чідір салған полар, – хығырған ол мині. Тураа чағын пас килгенде, Тӧӧ чирінің көглері уғаа сіліг истілген.

Харындас кізі
Климентий КИЛЬЧИЧАКОВ.